

שישה או שבעה ימי בראשית

וַיְכַלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צָבָאָם: וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה: (בראשית ב א-ב).¹

כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת־הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הָאָרֶץ אֶת־הַיָּם וְאֶת־כָּל־אֲשֶׁר־בָּם וַיֵּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עַל־כֵּן בְּרַךְ ה' אֶת־יוֹם הַשְּׁבֹת וַיְקַדְּשֵׁהוּ: (שמות פרק כ פסוק יא).²

שמות רבה יז א – שישה ימי בראשית

"כָּל פֶּעַל ה' לְמַעַנְהוּ" (משלי טז ד - אתה מוצא שכל מה שברא הקב"ה בששת ימי בראשית לא ברא אלא לכבודו ולעשות בהן רצונו).³ ביום הראשון ברא שמים וארץ אף הם לכבודו בראם ... ביום שני רקיע לכבודו בראו ... ביום ג' דשאים ואילנות ומצינו שהדשאין מקלסין להקב"ה ... ביום רביעי מאורות לכבודו בראם ... ביום ה' ברא עופות לכבודו ... ביום ו' בהמות לכבודו ... וברא בו אדם לכבודו ... הוי: "כל פעל ה' למענהו".⁴

ויקרא רבה פרשה יא תחילת פרשת שמיני – שבעת ימי בראשית⁵

"ויהי ביום השמיני" (ויקרא ט א)⁶ - רב אהבה בר כהנא פתח: "חכמות בנתה ביתה, חצבה עמודיה שבעה, טבחה טבחה, מסכה יינה ...". (משלי ט א). ר' ירמיה בר לעזר פתר המקראות בברייתו של עולם. "חכמות בנתה ביתה" - זה הקב"ה שברא את כל העולם כולו בחכמה, שכתוב: "ה' בחכמה יסד ארץ" (שם ג יט). "חצבה עמודיה שבעה" - אלו שבעת ימי בראשית,⁷ שנאמר: "כי ששת ימים עשה ה' ... וביום השביעי שבת וינפש" (שמות לא יז).⁸

¹ "ויכלו השמים והארץ ... ויכל אלהים ... וישבות מכל מלאכתו וכו'": ובהמשך: "ויברך" ויקדש" ושוב "שבת". כלתה והסתיימה מלאכת הבריאה, שבתה העשייה ביום השביעי, אבל גם נעשה בה משהו: בכילוי, השכלול, ההשלמה. וכבר עמדו גדולי הפרשים והמדרשים על סוד כילוי זה ואף אנו שלחנו בו יד בדברינו ויכל אלהים ביום השביעי בפרשה זו. הפעם נלך בדרך אחרת.

² אם בסיפור הבריאה בפרשתנו אפשר לחשוב שאירע משהו גם ביום השביעי, בריחוק מה ומנקודת המבט של עשרת הדברות במעמד הר סיני הדברים ברורים מאד: בשישה ימי בראשית עשה או ברא הקב"ה את השמים, הארץ, הים וכל אשר בהם! כך הוא גם בציווי החוזר על השבת בפרשת כי תשא, שמות לא יז: "בני ובין בני ישראל אות הוא לעולם כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת וינפש". בשניהם אגב ההקשר הוא ברור בציווי לאדם שהוא יעבוד שישה ימים וביום השביעי ישבות. אבל אפשר שאין להוכיח מהציווי לאדם למה שאירע בבריאה, שם אירע משהו מיוחד ביום השביעי ואין מעשה בשר ודם כמעשה שמים. כך או כך, השוו שני מקורות אלה עם עשרת הדברות שבפרשת ואתחנן, שם הדגש הוא על יציאת מצרים ואין אזכור דומה של ששת ימי הבריאה, רק ציווי על האדם לעבוד ששה ימים ולחדול ממלאכה בשבת.

³ נקדים ונאמר שאפשר היה לחשוב (הווה אמינא) שיש הבדל בין "ימי בראשית" וימי הבריאה או העשייה. אולי באמת שישה ימים של בריאה ועשייה ושבעה ימים של בראשית. שהרי גם היום השביעי הראשון הוא 'בראשית'. ניתן אולי לייחס אבחנה זו במדרשים שלהלן הנוקטים את הלשון: שבעה ימי בראשית (אין מי שנוקט לשון שבעה ימי בריאה או עשייה). אבל המדרשים של "ששת ימי בראשית" לא יקבלו אבחנה זו.

⁴ מלשון המקרא ללשון חכמים. מדרש זה, הלקוח מפרשת בא, החודש הזה לכם, מייצג את דעת הרוב. "ששת ימי בראשית" היא שגרת הלשון של חז"ל ברוב המכריע של המדרשים. ראו גם המדרש הציוני בפרשתנו על הפסוק: "ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו" - אמר ר' חייא בר אבא פעם אחת זמנני אדם אחד בלודקיא והביא לפניו דיוסקוס אחד טעון בששה עשר מוטות, ובו מכל מה שנברא בששת ימי בראשית. ותינוק אחד היה יושב באמצעיתו, והיה מכריז ואומר: לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה (בראשית רבה יא ד). ראו מדרש זה בדברינו שבחי השבת וברכתה בפרשה זו.

⁵ מדרש זה בויקרא רבה והמקבילה בסנהדרין לח ע"א הם המקור המרכזי לתפישה של "שבעת ימי בראשית". אך יש הבדלים מעניינים ביניהם כפי שנראה. ויש גם הבדל בין נוסח ויקרא רבה שמובא כאן שהוא על פי מרגליות ומחברות לספרות (א.א. הלוי) ובין הנוסח בויקרא רבה וילנא (לוי אפשטיין).

⁶ מיקום מדרש זה בראש פרשת שמיני מוסבר אמנם בהמשך שם, כאשר הוא דורש את הפסוק "חכמות בנתה ביתה, חצבה עמודיה שבעה" על שבעת ימי המילואים ועל אוהל מועד (סימן ד), אך ההקשר של שבעת ימי בראשית עם "היום השמיני" ודאי אומר גם הוא דרשני. משבעה אפשר לעבור גם לשמונה. ראו רמב"ן על הפסוק: "תחוגו את חג ה' שבעת ימים" (ויקרא כג מ): "והנה טעם כל הפרשה, תחוגו את חג השם הגדול שבעת ימים שבמעשה בראשית, ותסמכו להם השמיני עצרת, כענין שנאמר למנצח על השמינית". רוב הדרשות האחרות התומכות בשיטה של שבעת ימי בראשית מתבססות על הפסוק בקהלת (יא ב): "תן חלק לשבעה וגם לשמונה" (שנדרש גם על סוכות ושמיני עצרת אחר כותלנו). מן הסתם, זה גם מקור חשוב לשיטת מהר"ל ואחרים על תכונת המספרים שבע ושמונה. האם ייתכן שיש כאן רמז למשהו "שמיני" שעומד מעבר לשבעת ימי בראשית. המיסטיקאים יאמרו: בוודאי. ואנשי המעשה יאמרו בפשטות: התחלת השבוע הבא, היום הראשון לעולם אחרי שנברא, הוא היום השמיני. שהרי במתמטיקה שמונה מודולו שבע, היינו השארית אחרי החלוקה של 8 ב 7, הוא 1.

⁷ ובתוספתא סנהדרין ח ט: "חכמות נשים בנתה ביתה - זה מלך מלכי המלכים ברוך הוא שברא עולמו בשבעה ...". ראו הערה 3 לעיל על ההצעה להבחין בין 'ימי בראשית' וימי הבריאה.

⁸ המדרש שלנו מביא כנימוק לשבעת ימי בראשית את הפסוק מפרשת כי תשא שמתחיל אמנם במילים: "כי ששת ימים עשה ה' ...", אך מסתיים במילים: "וביום השביעי שבת וינפש". וממנו אפשר להבין שהעשייה של היום השביעי היא המנוחה והנפיש. במקבילה בסנהדרין לח ע"א לא מובא שום פסוק מהתורה והוא מסתפק בפסוק מהכתובים: "חצבה עמודיה שבעה". אך ראו תוספות שם: "שאל" פ שבששה ימים נברא העולם, מכל מקום היה חסר מנוחה עד שבא שבת בא מנוחה והיינו דכתיב: ויכל אלהים ביום השביעי."

קהלת רבה א ב "הבל הבלים" – שבעה הבלים כנגד שבעה ימי בראשית

ר' יהודה בר' סימון אמר: שבעה הבלים שאמר קהלת כנגד שבעה ימי בראשית.⁹ בראשון: "בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ" וכתב: "כי שמים כעשן נמלחו" (ישעיה נא ו). בשני: "יהי רקיע" וכתב: "ונגולו כספר השמים" (ישעיהו לד ד). בשלישי: "יקוו המים" וכתב: "והחרים ה' את לשון ים מצרים" (ישעיהו יא טו). ברביעי: "יהי מאורות" וכתב: "וחפרה הלבנה" (ישעיהו כד כג), בחמישי: "וישרצו המים" וכתב: "אוסף עוף השמים" (צפניה א ג). בשישי: "נעשה אדם" וכתב: "אוסף אדם ובהמה" (שם). בשבת מאי אית לך למימר? "מחלליה מות יומת" (שמות לא יד).¹⁰ הדא אמר במזיד, אבל בשוגג יביא קרבן ויתכפר לו. אמר ר' ברכיה: כיון שראה אדם שבחו של שבת שהמביא קרבן מתכפר לו התחיל משורר עליה להקב"ה שבח ומזמור. זהו שכתוב: "מזמור שיר ליום השבת" (תהלים צב). אמר ר' לוי: אדם הראשון אמרו.¹¹

שמות רבה יט ז – שבעת ימי בראשית כנגד שבעת ימי חג המצות (פסח)

כשם שבראשית את העולם ואמרת להם לישראל לזכור את יום השבת זכר למעשה בראשית, שנאמר: "זכור את יום השבת לקדשו" (שמות כ ח), כך היו זוכרים הנסים שעשיתי לכם במצרים וזכרו ליום שיצאתם משם, שנאמר: "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים" (שמות יג ג) ... "ולא יראה לך שאור שבעת ימים", כנגד שבעת ימים שבין הגאולה לקריעת ים סוף, כשם שבתחילה הם שבעת ימי בראשית. וכשם שהשבת מתקיימת אחד לשבעה ימים, כך יהיו אלה שבעת ימים מתקיימים בכל שנה ושנה, שנאמר: "ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה".¹²

בראשית רבה י ט – כחוט השערה

רבי שאלו לרבי ישמעאל בן ר' יוסי, אמר לו: שמעת מאביך, מהו "ויכל אלהים ביום השביעי"? אתמהא. אמר לו: כזה שהוא מכה בקורנס על גבי הסדן. הגביהה מבעוד יום והורידה משתחשך.¹³ אמר ר' שמעון בן יוחאי: בשר ודם שאינו יודע לא עתיו ולא רגעיו ולא שעותיו, הוא מוסיף מחול על הקודש. אבל הקב"ה שהוא יודע רגעיו ועתיו ושעותיו, נכנס בו כחוט השערה. ... וזה אחד מן הדברים ששינו לתלמי המלך: "ויכל אלהים ביום השביעי" וישבות ביום השביעי. תלמי המלך שאל את הזקנים ברומי: בכמה ימים ברא הקב"ה את עולמו? אמרו לו: לששה ימים.¹⁴

ובנוסח וילנא של מדרשנו מובא שילוב פסוקים מרוחקים זה מזה: "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וכו'" (עשרת הדברות פרשת יתרו) והפסוק: "ויברך אלהים את יום השביעי ... כי בו שבת מכל מלאכתו" שלקוח מפרשת השבוע.

⁹ "הבל (1) הבלים (2) אמר קהלת, הבל (1) הבלים (2) הכל הבל (1)" - סה"כ שבעה הבלים. ושם עוד מדרשים רבים על שבעה הבלים אלה. ראו דפים שכתבנו ב**קהלת** ובפרט הדף **הבל השבת**.

¹⁰ בכל אחד מימי הבריאה יש "הבל" - דבר חולף ועובר. קיומו של כל יום הוא ארעי ולא מובטח. ושבת? (שגם היא מימי בראשית לפי דיעה זו), מה "הבל" והחולף של שבת? זה שאדם שחילל אותה - מומת! מדוע זה "הבל"? אצל קהלת כל עניין שכר ועונש הוא "הבל" (פרק ח' פסוק יד' ורבים אחרים). וכאן במיוחד, משום שהשבת שבה כילה אלהים את מלאכתו והביאה לסיימה ושכלולה, הופכת להיות לא רק יום מנוחה שבו אסורה מלאכה, אלא גם שמי שעושה בה מלאכה יומת (ראו בראשית רבה פרשה י' את כל משחקי הלשון על "ויכול" ובין השאר שם: "אמר ר' הושעיה: אין לשון "ויכול" אלא לשון מכה וכליה", שם סימן ד). עד שראה קהלת שלא רק שבשוגג יש תקנה (יביא קרבן ויתכפר), אלא שהשבת עצמה מכילה את כוח התיקון והכפרה שהוא הבריאה של היום השביעי ושורר עליה את המזמור שאדם הראשון קבע. ראו פסיקתא רבתי פרשה כג: "ר' פנחס בשם ר' הושעיה: אע"פ שכתוב בו שבת מכל מלאכתו, הוי אומר ממלאכת עולמו שבת, אבל לא שבת לא ממעשיהם של צדיקים ולא ממעשיהם של רשעים".

¹¹ בשבת יש גם פוטנציאל של כפרה. האם ר' ברכיה חולק על הדרשה העיקרית של ר' יהודה בר' סימון שהשבת היא הבל, או שעדיין העובדה שהאדם נענש על עבירה במזיד, היא "הבל"? אם אכן מצמצמת דרשתו של ר' ברכיה את דרשתו של ר' יהודה בר' סימון ומעמידה אותה על מי שעונשו מיתה כתוצאה מעבירה במזיד, היא בעצם מחדדת ומעצימה את "הבל השבת" ואולי מעלה שאלות לגבי כל המוטיב של עונש, בפרט עונש של מיתה על עבירות שבין אדם למקום! וכמאמר הנביא: "אמר אליהם חייאני נאם אדני ה' אס-אחפץ במוות הרשע כי אס-בשוב רשע מדרך וְחַיָּה שוֹבוּ שוֹבוּ מִדְּרָכֵיכֶם הָרָעִים וְלִמָּה תָמוּתוּ בֵּית יִשְׂרָאֵל" (יחזקאל פרק לג פסוק יא). וכבר הקדשנו כאמור לנושא זה דף מיוחד בשם **הבל השבת**.

¹² מדרש זה בפרשת בא דן על חשיבות השמירה על "החוקה הזאת" היא חוקת הפסח כשיטת רבי עקיבא בגמרא עירובין צו ע"א. ראו דברינו **מימים ימימה** בפרשת בא שם הרחבנו לדון במדרש זה. לעניינינו כאן, שבעת ימי הפסח שתחילתם בגאולה ממצרים וסופם בקריעת ים סוף, מושווים לשבעת ימי בראשית. בשניהם נאמר "זכור" לדורות, בשניהם יש "בריאה" ויצירה. השבת עצמה היא "זכר למעשה בראשית" ו"זכר ליציאת מצרים". מחזור חג הפסח של שבעה ימים בשנה, שיתקיימו "מימים ימימה" (אחת בשנה), הוא גלגל השנה הגדול. בתוכו פועל הגלגל הפנימי השבועי של שבעת ימי בראשית. הדרשן בא להקיש מימי בראשית לימי הפסח (קשר שיש עוד להעמיק בו). אבל לנושא שלנו נראה להקיש בכיוון ההפוך, משבעת ימי חג המצות (פסח) שהם חטיבה אחת של גאולה והצלה, לשבעת ימי בראשית שהם חטיבה אחת של עשייה ושכלולה. ועכ"פ, הרי לנו עוד מדרש שניתן לצרפו לקבוצת "שבעת ימי בראשית".

¹³ זאת אומרת שהמכה של הפטיש בסדן אכן הייתה כבר בשבת. נפילת הפטיש היא אמנם מכוח המשיכה ולא מכוח האדם, אלא שעדיין הוא מנווט ומכוון את הפטיש וגם במדרש הוא אומר: "הורידה". אז מדרש זה הוא "שישה" או "שבעה" ימי בראשית?

¹⁴ במדרש זה, וכן במדרש הבא, אין חזרה סתמית על הדעה של "ששת ימי בראשית", כי אם ניסיון ברור להילחם נגד הדעה של "שבעת ימי בראשית". הבעיה בפסוק: "ויכל ביום השביעי" איננה רק הסתירה לכאורה עם "וישבות ביום השביעי", אלא בעצם האפשרות

פסיקתא רבתי פרשה מז – יום של כילוי ושכלול לצד מנוחה ושביטה

ואף בשאלות שנשאלים לפני רבינו הקדוש כתב כך: "כי ששת ימים עשה ה' ", "ויכל אלהים ביום השביעי" - וכי מלאכה עשה הקב"ה בשבת? חס ושלום! אלא, "וינח ביום השביעי" וכתב: "וישבות ביום השביעי", וכתב: "כי בו שבת מכל מלאכתו". אלא מהו "ויכל"? אתה מוצא כשברא הקב"ה את עולמו היה בורא שלש בריות בכל יום, ובערב שבת היה עוסק כל היום באדם. שעה ראשונה עלה במחשבה, שניה נמלך במלאכי השרת, שלישית ביום צבר עפרו ... ששית העמידו על רגליו ... שביעית נפח בו נשמה ... עשירית חטא, אחת עשרה נידון, שתיים עשרה נטל אפופסין¹⁵ ופייסה עליו השבת ... והתחיל מקלס לשבת שנאמר: "מזמור שיר ליום השבת" ... עד שלא באתה השבת כביכול היה המלך יושב ומצטער על עולמו, לומר כל מה שבראתי בשביל אדם בראתי, עכשיו הוא נוטל אפופסים והוא מבטל כל מלאכה שעשיתי וחוזר העולם לתוהו ובוהו. עד שהמלך מיצר על עולמו נכנס השבת ונטל דימוס.¹⁶ אמר הקב"ה: כל מה שעשיתי השבת שיכללה שנאמר: "ויכל אלהים ביום השביעי".¹⁷

סיפורו של עגנון "מנוחה", אלו ואלו, בחלק דורות עולמים:

זקן אחד היה בשכונתו של משה, איש תם וישר וירא אלקים ... כשעמד משה לעלות שנייה למרום לקבל לוחות אחרונות, הלך אותו זקן אצלו ואמר לו: ... עכשיו שאתה עולם למרות לקבל לוחות שניות באתי לבקש ממך בקש עלי לפני הקב"ה דבר אחד, אמר לו משה: מהו? ...¹⁸

שבת בראשית שלום¹⁹**מחלקי המים**

ושתהיה לנו התחלה טובה:

שנה של ריבוי בשכלול ועשייה

שנה של פיצוי במנוחה ונפישה

שנה של ריצוי בגשמי ברכה ונדיבה

שמלאכת הבריאה נמשכה שבעה ימים. התנגדות זו היא מסיבות ברורות, הן סיבות פנימיות (הוויכוחים עם המינים) והן סיבות חיצוניות (איסור המלכות לשמור על השבת). ועדיין, כשחכמים לומדים בבית המדרש את דין ארבעים חסר אחת המלאכות האסורות בשבת, הם לומדים זאת ממספר האזכורים של המילה 'מלאכה' בתורה, ובכללם הפסוק: "ויכל אלהים ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה" (ירושלמי שבת פרק ז הלכה ב)!

¹⁵ פסק דין אבל גם במובן של מתן פטור. ראו Jastrow שמתרגם גם verdict וגם Dispensation. ובדומה לכך "דימוס" בהמשך.

¹⁶ יצא פטור בדין (בינתיים לפחות).

¹⁷ מדרש זה, כמו קודמו, נלחם בדעה של שבעת ימי בראשית, אך הוא מסתיים, כמו המדרש בקהלת לעיל (הדוגל בשבעת ימי בראשית), בשבת המכפרת. אין כאן עשייה, אבל יש כאן שכלול וכילול, ובעצם, קיום הבריאה.

¹⁸ נעצור כאן ונשאיר לשואבי המים לקרוא את הסיפור במקור ולגלות מהו אותו דבר אחר שביקש הזקן ממה, מה עשה משה עם בקשה זו, מה ענה אותו הקב"ה ו ... מיהו זקן זה שבסיפור.

¹⁹ "שבת בראשית" הוא הכינוי של חז"ל לכל שבת – שבת שקבועה ועומדת מבריאת העולם כל יום שביעי בשבוע, ובניגוד למועדים אחרים שנקראים גם הם לעתים "שבת", כמו "שבת שבתון" של יום הכיפורים, אבל משתנים עם לוח השנה. ראו מסכת נדרים דף ע"ב: "מועדי ה' צריכין קידוש בית דין, שבת בראשית אין צריכה קידוש בית דין". או במסכת יומא פא ע"א, בהשוואה של יום הכיפורים עם שבת: "יליף שבת שבתון משבת בראשית, מה להלן - לא ענש אלא אם כן הזהיר, אף כאן - לא ענש אלא אם כן הזהיר". ובמסכת מנחות סה ע"ב, בדיון על ספירת העומר: "הרי הוא אומר תספר לך, ספירה תלויה בבית דין, שהם יודעים לחדש ממחרת השבת - מחרת י"ט, יצאת שבת בראשית שספירתה בכל אדם". וכן רבים. ואנחנו התכוונו כמובן לכפל (ותלת) המשמעות של "שבת בראשית" שאחרי כל החגים פותחת את חודשי הסתיו והחורף הבאים עלינו לטובה.